

VORE ÆLDSTE KOMPONEREDE BIND
BOG- OG ERHVERVSHISTORISKE UNDERSØGELSER

AF

R. PAULLI

FØRSTE AFSNIT

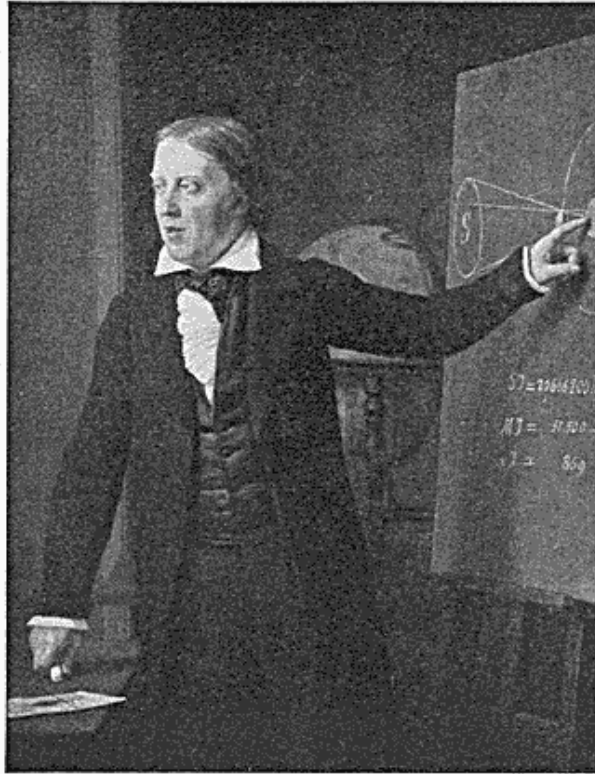
Man havde engang noget der hed *pragtbind*, en gløse der knap nok kendes nutildags. Den kom fra Tyskland, var gængs her ialfald fra 1847, men forsvandt lidt efter lidt – sammen med indbindingsmaaden – efter henved 70 aars forløb. Undtagelsesvis ses den brugt om virkelige pragtstykker af bogbinderkunst, men i daglig tale var den en betegnelse for de presseforgyldte forlagsbind i shirting, ogsaa kaldet *komponerede bind*, hvis komposition enten var tegnet af en kunstner eller sammensat af en bogbinders forhaandenværende stempler. Efterhaanden forstod man ved pragtbind snarest den outrerede form for komponerede bind hvor decorationen gerne fyldte hele eller det meste af ryg og bindside. Desværre er pragt og skønhed jo ikke altid det samme, og gløsen der oprindeligt lod tillokkende, fik tilsidst klang af ringeagt. Det blev skæbnesvangert for alle de komponerede binds renommé, til en vis grad med urette; for blandt disse var der mange bind med mere beherskede virkemidler, bind med kun lidt eller sletingen guld, farvetrykte eller sorttrykte bind, og i hele denne vrimmel kan man finde baade nydelige og morsomme ting, som godt fortjener at mindes, mens man lader det ligegyldige jux gaa tilbunds i glemselens hav.

Saadan saa selve F. Hendriksen paa det i 1916, da pragtbindenes tid var omme og da han, der havde været udskejelsernes hvasse revser, kastede blikket tilbage i en historisk artikel i Aarsberetning fra Forening for Boghaandværk 1915/16 – og saadan var synspunktet i 1958 da Det kongelige Bibliotek fejrede Forening for Boghaandværks 70aarsdag med en udstilling af et par hundrede „Danske komponerede forlagsbind ca. 1850–ca. 1920“. Fra privat side havde man hertil laant enkelte bøger, men hovedmassen var fra bibliotekets egen samling som væsentlig er tilveje-

bragt i nyere tid. Hovedreglen er jo at biblioteket har modtaget de danske bøger direkte fra trykkerierne, og det betyder i de allerfleste tilfælde uindbundne eksemplarer. Men takket være pioneren paa dette gebet, bibliotekar *Carl Dumreicher*, der i sin tid skænkede biblioteket hele udbyttet af mangfoldige aars samlerflid, fik det en grundstamme af danske forlagsbind. Spredt findes der ogsaa eksemplarer i andre af bibliotekets bibliofile særsamlinger som arkitekt Vilh. Bruuns samling, museumsdirektør Mario Krohns samling af dansk guldalderlitteratur, grosserer Holger Laage-Petersens H. C. Andersen-samling og Harald Mortensens Tycho Brahe-samling. Desuden er der ved andre gaver og lejlighedsvis købt skabt en supplerende samling, saa biblioteket ialt ejer ca. 1100 saadanne bind. Det lyder af meget men er i virkeligheden ikke noget stort antal i sammenligning med hvad en større antikvarboghandler gennem aarene kan have haft mellem hænder. Her bliver derfor ikke tale om en udtømmende fremstilling af de danske komponerede binds historie, men om nogle undersøgelser som udstillingen foranledigede angaaende disse binds tidligste optræden hertillands, og som tillige førte ind paa bogbinderfagets tekniske, økonomiske og næringsretlige forhold i den industrielle omvæltnings første tid. Det var en kritisk periode hvor maskiner dukkede op og blev en nødvendighed hvis man vilde staa sig overfor den udenlandske konkurrence som man forgæves med andre midler havde bekæmpet i konflikt med danske forlæggerinteresser. Saa vidt mulig er det aktstykkerne selv der kommer til orde. En senere artikel vil bringe en oversigt over hvad Det kongelige Bibliotek har af komponerede bind til og med 1860.

Med taknemlighed nævner jeg her at jeg har haft stor hjælp af kolleger paa biblioteker og arkiver, og særlig af bogbindermester Oscar Jacobsen som med megen taalmodighed har drøftet tekniske problemer med mig. Ogsaa takker jeg de forskellige private der har givet mig lejlighed til at se bind fra deres samlinger; men overalt i det følgende hvor intet andet bemærkes, findes bindene paa Det kongelige Bibliotek.

Lidt forhistorie. Textilbindet („cloth“) opstaar i England som en slidstærkere afløser af kartonnagen, det velkendte papirbind med paaklæbet bogtrykt rygtitel af hvidt papir („boards with label“). Med bibeholdelse af titelsedlen begynder man i de første aar af 1820erne at erstatte overtrækspapiret med shirting, og dermed er grunden lagt til det senere komponerede bind. Oprindeligt skulde dette bind altsaa betyde et fremskridt hvad slidstyrke angaar, men det blev naturligvis ogsaa i vid udstrækning brugt til bøger der ellers vilde have faaet skindbind.

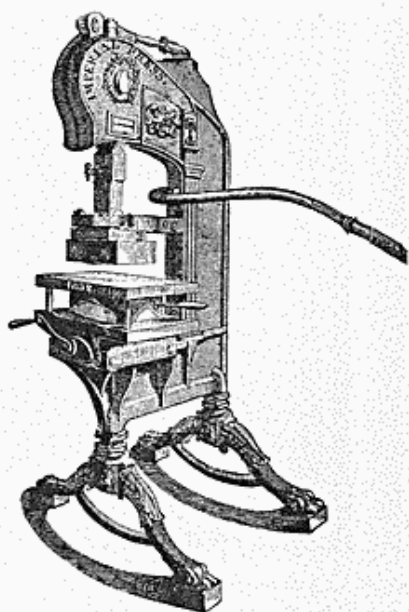
G. F. Ursin (1797—1849). Maleri af C. W. Eckersberg 1836.
Foto i Statens kunsthistoriske Fotografisamling.

I Danmark fik den nye engelske bindtype ingen udbredelse, men en enlig svale findes ialfald, endda fra forholdsvis tidlig tid. Det er tidsskriftet *Magazin for Kunstnere og Haandværkere*, udgivet paa eget forlag af den kendte foregangsmand indenfor folkeoplysningen og haandværkerundervisningen, professor, dr. G. F. Ursin, alsidig videnskabsmand og practicus, blandt danske bogvenner kendt for sin lille populære bog om bogtrykkerkunstens historie hvormed han fejrede Gutenbergjubilæet 1840. Han havde blikket rettet mod tidens førende industriland England og startede i september 1826 sit *Magazin* som en efterligning af *The Mechanics' Magazine* der af J. C. Robertson var udgivet i London siden 1823. Da Ursin var kommet et stykke ind i 2. aargang tilbyder han nytiltrædende abonnenter indbundne eksemplarer af 1. aargang, og det tilsvarende gentager sig i de følgende aar. Nu er det saa heldigt at nogle bind (1827—34) af Det kongelige Biblioteks og Kunstakademiets Biblioteks ex-

emplarer er i en indbinding der utvivlsomt kan identificeres med Ursins forlagsbind, saa meget mere som dens enkelhed ganske svarer til at den har været gratis naar man blot betalte aargangens subskriptionspris (3 rd. 48 sk.). Den bestaar af et glat, grønt shirtingovertræk med en bogtrykt titelseddel, altsaa efter nyeste engelsk mode; dog afviger rygtitlen fra sine engelske forbilleder ved at være sat med schwabacher og fraktur, i modsætning til englændernes antikva, og saa har den som en lille økonomisk særegenhed at bindtallet staar in blanco til udfyldning med pen og blæk, saa den sparsommelige udgiver kun har skullet bekoste eet tryk til alle aargange.

I England gaar udviklingen videre idet *forgylderpressen* som er en forudsætning for den industrielle masseproduktion af komponerede bind, opfindes 1832, og man lærer at overfladebehandle shirting saa der baade kan presses mønstre deri og forgyldes derpaa. Det gaar foreløbig ubemærket hen i Danmark, selv Ursin fortæller intet derom da han 1834 i sit *Magazin*, 2.R. V. s. 97-137, skriver en udførlig artikel „Bogbinderkunsten“. Her hedder det blot at man i England undertiden gør shirtingsbindene smukkere og mere holdbare ved at overstryge dem med stivelse og glitte dem i haanden, samt at „da Tøi ikke vel kan forgyldes, vil Shirting stedse kun anvendes til simplere Arbeide“. Men han véd naturligvis at shirtingsbind „ere ogsaa temmeligen komne i Brug i Tydskland og noget her i Landet, skjøndt i Kjøbenhavn det farvede Shirting er, som alle Manufacturvarer, temmeligen dyrt“.

Da Ursin fire aar senere bliver bedre orienteret, foregaar det via Tyskland. I sit *Nyt Magazin for Kunstnere og Haandværkere*, II, 1838, s. 473-76, bringer han en artikel, oversat efter *Verhandlungen des Gewerbe-Vereins in Berlin*, „Beskrivelse af en Vægtstangspresse, til varm og kold Presning af Læder, Papir, Linned, Cattun o.s.v. for Bind til Bøger, Tasker, Visitkort o.s.v. af Wedding“. Dette er en presse af samme slags som de to englændere J. Sherwin og F. Cope havde konstrueret i 1832, blot en nyere, lidt mere kompliceret model, hvad der ses ved sammenligning af Ursins stannograferede planche med træsnittet af 1832-modellen der er titelbillede i John Andrews Arnett: *Bibliopectia: or, the Art of Bookbinding*, London 1835; her findes s. 170-172 en beskrivelse, dog ikke saa detailleret som Ursins, af vidunderet „The Imperial Arming Press“. Principet er at presningen foregaar ved een enkelt bevægelse af vægstangen, og at ophedede bolte kan lægges ind i digelen for at holde de graverede pladestempler varme. Apparatet var beregnet til at presse baade mønstre i stof, til blindtryk og til presseforgyldning paa det løse bind som bogen skulde hænges ind i. Da man hurtigt fandt ud af at den

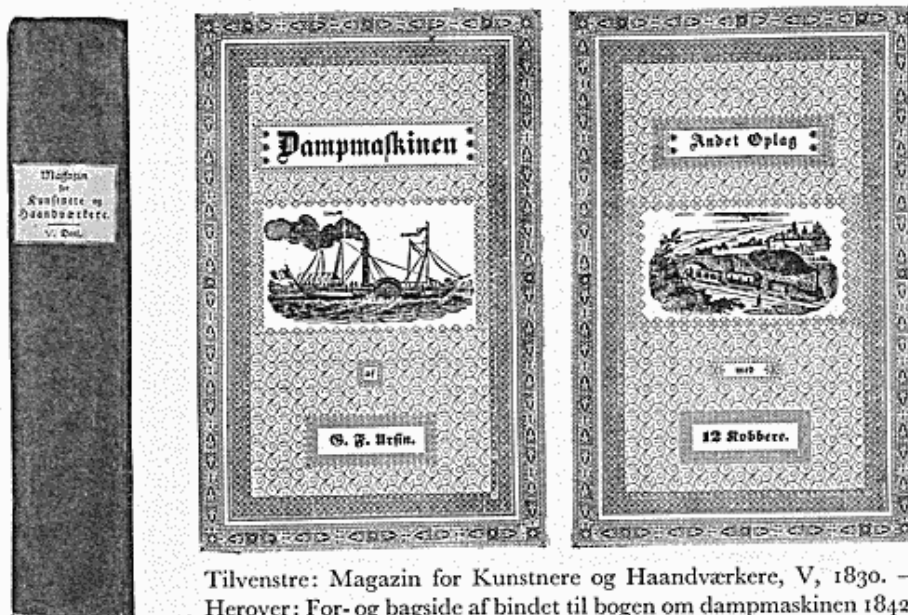

Den første engelske forgylderpresse The Imperial Arming Press. Paa pladens kant ses aars-tallet 1832. Træsnit i J. A. Arnett: Bibliopegia, 1835. — $\frac{2}{3}$ størrelse.

første funktion lod sig udføre hurtigere med valser end i pladetryk, er det naturligt at pressen fik navn efter den anden funktion og kom til at hedde forgylderpressen.

Om tegningen til planchen siger Ursin at den „er optagen efter en Original, som Gewerbe-Institutet i Berlin har ladet komme fra disse Mænd“ (d. v. s. Sherwin & Cope), hvilket vel maa betyde at det er den første paa tysk grund, hvor calicobind, som var den tyske betegnelse for shirtingsbind, kom paa mode i aarene efter 1840¹⁾.

I 1842, paa et tidspunkt da endnu ingen forgylderpresse vides at være kommet til Danmark, foretager Ursin et nyt experiment. 1840 var hans ovennævnte „Bogtrykkerkunstens Opfindelse“ kommet i en gul kartonnage, helt dækket i sort bogtryk med „røskener“ (den gamle germanisme for diminutive typografiske rosetter og andre lignende ornament) stillet sammen (eventuelt ogsaa stereotyperet) til et mønster. Fra saadan en kartonnage var tankespringet ikke langt til et shirtingsbind trykt paa samme manér, altsaa i bogtrykpresse med sort farve, og denne idé er 1842 realiseret i et ligeledes gult bind til 2. udgave af Ursins populære bog „Dampmaskinen“. I Adresseavisen 2.8.1842 averteres den „indbd. 1 Rbd. 72 Sk.“, og Ursin betegner selv²⁾ indbindingen som „orneret Shirtingsbind“. Heraf har Statsbiblioteket i Aarhus haft to eksemplarer, af hvilke det ene der ogsaa har ryggen bevaret (omend stærkt medtaget) er overgaaet til Danmarks tekniske Bibliotek.

Tilvenstre: Magazin for Kunstnere og Haandværkere, V, 1830. — Herover: For- og bagside af bindet til bogen om dampmaskinen 1842.

Baade kartonnagen til „Bogtrykkerkunsten“ og shirtingsbindet til „Dampmaskinen“ har forfatternavn, titel, trykkeaar osv. i hver sit indrammede felt, udsparet i forsidens, ryggens og bagsidens røskensflader. Shirtingsbindet har tillige to billedfelter med træsnit (eller afstøbninger deraf) illustrerende dampmaskinens anvendelse: paa forsiden en hjuldamper med fransk flag, paa bagsiden et jernbanetog passerende en viadukt (det var 4 aar før København fik sin første jernbane). Begge bøger er trykt hos Bianco Luno, men shirtingsbindet har ikke, som kartonnagen, et særligt felt med „Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri“. Dog er der næppe tvivl om at bindet er trykt i en bogtrykpresse, og vel snarest af Bianco Luno som havde specialiseret sig i anvendelsen af røskener indenfor den dekorative typografi, — danske bogvenner husker fx det nydelige titelblad til Poul Møllers Efterladte Skrifter, 1839.

Her gik det altsaa ligesom ved shirtingsbindets fødsel i England 20 aar tidligere: man overførte blot en foreliggende teknik fra de vante papirbind. Men paa dette særlige omraade var der ingen yderligere udviklingsmuligheder. Da shirting ikke, som papir, kan holdes plant i en bogtrykpresse, maatte det trækkes over papperne før trykningen, og denne foregaa i haandpresse. Endelig var der een ting som ingen bogtrykpresse kunde besørge, nemlig forgyldningen, og den var i ordets egentligste forstand glansnumret i det debuterende komponerede binds optræden. Men

for det presseforgyldte bind i Danmark ser det ikke ud til, at Ursin har været impresario.

Hvad de gamle fortalte. De to ældste forfattere der omtaler de komponerede binds begyndelse herhjemme, er enige om at den sker i midten af 1850erne og at foregangsmanden er den kendte bogbinder D.L. Clément. I sin nekrolog over Clément i *Illustreret Tidende* 29.4.1877 skriver A.B., der er identisk med industrihistorikeren Adolf Bauer, at Clément „var den første der indførte Bogbindermaskiner hertil. Det var maaskee i Anledning af en Proces, han som Laugets Oldermænd havde arvet efter sin Forgænger Rasch . . . at C.s Opmærksomhed blev henledt paa de Maskiner, som i Udlandet anvendtes i hans Fag.“ Denne proces, som Bogbinderlauget i København anlagde for at faa standset importen fra Tyskland af komponerede bind og som der nedenfor gøres nærmere rede for, indledtes 1854 kort før Clément blev oldermænd³).

Den anden forfatter er F. Hendriksen som tre gange er inde paa emnet. 1896 skriver han i *Bogvennen* udg. af Forening for Boghaandværk (s. 40) en nekrolog over den dygtige, tysk fødte bogbinder Bernhard Beuchel, der senere som selvstændig mester havde fabrikeret mange komponerede bind, og her hedder det at Clément som havde indkaldt Beuchel, „i Midten af Halvtredserne indførte Forgyldepresen i sin Virksomhed, men endnu ikke her hjemme fandt øvede Folk i den Teknik, som Forgyltning i Presse kræver“. Anden gang kommer Hendriksen ind paa emnet i *Tidsskrift for Industri* 1903, s. 114, hvor han i sin nekrolog over Cléments efterfølger Immanuel Petersen, om de presseforgyldte shirtingsbind siger at „denne Gren af Bogbinderiet . . . herhjemme var begyndt af Clément“. Tredje gang er det nekrologen i *Aarsberetning* fra Forening for Boghaandværk 1915/16 over gravør Christian Danielsen som siden 1860 med stort talent havde graveret plader og undertiden ogsaa komponeret presseforgyldte bind. Hendriksen benytter lejligheden til i flugt med mindeartiklen at skrive den s. 151 nævnte opsats⁴) om de danske komponerede bind siden 1850, og her formuleres det saadan: „Hos os var det den bekendte Bogbinder D.L. Clément, der begyndte at fremstille saadanne Partibind i dekoreret Shirting“.

Hvis det var korrekt hvad Bauer og Hendriksen meddeler, vilde det sige at alle presseforgyldte bind herhjemme fra før midten af 1850erne var lavet i udlandet, og at de danske bogbindersignaturer som en del af dem er forsynet med, blot betyder at den paagældende bogbinder har indhængt bogen i det importerede løse bind. Det lyder ikke meget sandsynligt. Og hvad med bindene fra krigsaarene 1848–50? Dengang var

forholdene ganske vist mere idylliske end under vort aarhundredes totalitære krige. Som oplyst af Hendriksen 1916 er bindet til den første danske Vilhelm Pedersen-udgave af Andersens Eventyr, som udkom 1849 (med 1850 paa titelbladet) lavet i Leipzig; her skar man ogsaa de træsnit som kunstneren om sommeren, mens han sad som krigsfange i Segeberg, tegnede til Teubners samtidige tyske udgave, saa der var altsaa langt fra sat pigtraad for alt samkvem udenom slagmarken. Men man kunde alligevel vanskeligt tænke sig at fx bindet til H. P. Holsts Den lille Hornblæser med den ungdommelige nationalhelt udenpaa i presseforfyldning skulde være lavet i Berlin eller Leipzig 1849 mens preussiske og sachsiske tropper var paa invasion her.

Saa galt er det da heller ikke, og det kan dokumenteres at forgylderpressen har været i brug i København før den tid. Til gengæld maa Beuchels indkaldelse dateres senere end man faar indtryk af gennem Hendriksens oplysninger, thi da han 1881 faar dansk indfødsret, anføres det⁵⁾ at han er kommet til Danmark fra Leipzig 1860, og meget før har Clément heller ikke kunnet have ham som svend, da han først var født 1840.

Reiersenske Fond. Cléments forretningsarkiv er tabt ligesom Det kgl. octroierede Brandassurance-Compagnis ældre arkiv, det løseselskab hvortil han som ikke-husejer (hvad han først blev 1854) var henvist, hvis han vilde have maskiner forsikret. Men vil man have besked om anskaffelse af maskiner til industrielt brug i København (eller andre sjællandske byer) i ældre tid, er der et andet sted hvorfra viden ofte kan hentes, nemlig den Reiersenske Fond (stiftet af Niels Lunde Reiersen, død 1795) der foruden at subventionere publikationer som fx Ursins ovennævnte Magazin, har givet rejseunderstøttelse til utallige haandværkere og finansieret deres maskinkøb. Laan til saadanne anskaffelser var tidligere ogsaa givet af staten gennem en særlig industrifond, men den var ophævet 1837. Fonden ad usus publicos, hvis midler fordelt af kongen mest kom kunst og videnskab tilgode, havde lejlighedsvis støttet industrielle formaal, men 1841 henviser den ligefrem en saadan ansøgning til Reiersenske Fond, „denne rige Fond“⁶⁾. Sidstnævnte fonds trykte regnskaber (1798 ff.) giver oversigt over de enkelte aars bevillinger og afdragene paa „forskud“ d.v.s. rentefri laan der som regel amortiseredes paa 10 aar. Herudover faas i fondens arkiv i Rigsarkivet detaljerede oplysninger fra ansøgningerne, baade de bevilgede og de afslaaede, samt fra de ledsagende anbefalinger⁷⁾.

Med anbefalinger fra C. A. Reitzel og Det Classenske Bibliotek har Clé-

ment 1850 søgt et laan paa 250 rigsdaler til „Anskaffelse af en af de større Forgylderpresser“ men faaet afslag; da han næste aar gentager sin ansøgning og har forhøjet summen til 300 rd., faar han dette beløb mod Reitzels kaution. I den nye ansøgning hedder det: „Ved at komme i Besiddelse af en større Forgylderpresse ville jeg see mig istand til at kunde concurrere med Udlandets Frembringelser“ (1850 nr. 8 og 1851 nr. 90). Anskaffelsen af den mindre presse som ansøgningens (og bevillingens) ordlyd forudsætter at Clément hidtil har haft, maa han have klaret uden fondens hjælp da hans navn ikke forekommer i de tidligere trykte regnskaber. Derimod optræder det allerede 9.2.1845 (nr. 24) i en skrivelse paa fransk til fonden fra den fransk-reformerte præst i København J.-A. Raf-fard, ved hvis kirke Clément siden 1843 var graver. 1. november 1844 var Clément blevet mester, og da han næste aar løste borgerbrev⁸⁾ prøver pastoren der var en personlig bekendt af fondens ene bestyrer, konferensraad W.F. Johnsen, at skaffe ham understøttelse til etablering, vel i det haab at hans henvendelse vilde have større virkning end en ansøgning fra en ukendt 24-aarig bogbinder. Men det lykkes ikke i denne omgang. Sandsynligvis har der paa Cléments ønskeseddel staaet en forgylderpresse, for han kan næppe have været uvidende om at fonden i de nærmest foregaaende aar var begyndt at støtte anskaffelse af bogbindermaskiner. Det første tilfælde der forekommer, er fra foraaet 1841 (nr. 47). Bogbinder H. C. Lerche møder med anbefalinger bl. a. fra Werlauff der som overbibliotekar har ladet ham udføre alt bogbinderarbejde til Det kgl. Bibliotek i 10 aar, og som tilbyder at være hans kautionist. Lerche søger om hjælp til „Værktøier der ikke her i Landet er at overkomme“. Foruden zirater til haandforgyldning og titelskrifter som maa forskrives fra England eller Frankrig, gælder det „en Valtsemaskine, der træder istedet for den Haandkraft jeg hidtil tidsspildende har maattet indskrænke mig til at afbenytte, idet jeg har ladet de Bøger og Papirer, som skal indbindes, banke med store Jernhamre, for at give Bøgerne den fornødne Fasthed ved Indbindingen, men som langtfra kan give den tilstrækkelige Jevnhed og Glathed“. Maskinen skal koste 150 rd. og Lerche faar ialt 200. Ialfald saa tidlig er der altsaa anskaffet bogbindermaskiner herhjemme – henved fire aar før Clément etablerer sig.

Godt to aar efter, altsaa ogsaa før Cléments etablering, finansierer fonden for første gang køb af en forgylderpresse. Med Reiersensk understøttelse havde den unge A. C. Falck af den kendte bogbinderfamilie 1837–40 været i Paris og London hvor han havde perfektioneret sig i forgyldning „samt Indpresninger til Forziring“, hvad der vel vil sige haand- og presseforgyldning. Efter 1842 (nr. 136) at have faaet afslag, opnaar han 1843

(nr. 73, ansøgning 16.5.) laan til „en mechanisk Jernpresse, der i Paris og London anvendes til at indtrykke med Plader store Forziringer saasom de, der findes paa de engelske og franske Shirtings-, Fløjels-, større Læderbind, Albums etc. Anskaffelsen af en saadan Presse med Plader, der efter hvad jeg har erkyndiget mig om hos de her i Byen boende due-lige Mechanikere, er anslaaet til 150 Rdl.“ Dette beløb tilsiges ham til december termin 1843 som tiaarigt laan „mod sædvanlig Sikkerhed“, men ved hans død 1853 efter en langvarig tuberkulose resterer der 112 rd. 48 sk., og faderen, bogbindermester J. C. Falck erklærer at „samme Presse er nu af en ældre Construction og maa forbedres, naar den skal udføre hvad Nutidens Presser præsterer“ (1853 nr. 167). I det Reiersenske arkiv for de følgende aar dukker nye bogbindernavne op, og fra akterne kastes der strejflys over fagets øjeblikkelige status. Bogbinder H. P. Clausen der ligesom A. C. Falck havde faaet rejseunderstøttelse i 1837, skriver 28.10. 1846 (nr. 142): „I længere Tid har jeg følt Savnet af en hensigtsmæssig Præsse til Bogbinderforgyldning, Matpræsning o.s.v. og har endog saa seet flere Boghandlere har sendt Bøger herfra til Udlandet for at lade dem forfærdige“; derfor søger han og faar til juni termin 1847 300 rd. til „en saakalt engelsk Forgylderpresse med Plader“.

Bogbinder C. N. Schmidts situation i 1848 (26.4.) svarer til Cléments i 1850, idet han „alt har en Forgylderpresse, der rigtignok ikke er som den bør være, men som jeg dog troer ved en Bekostning af omtrent en 50 Rdl at kunne forbedre betydeligt“. Han er af den kgl. fabriksdirektør, etats-raad O. J. Rawert, blevet opfordret til „at angive hvad der manglede mig for at kunne udstyre mit Bogbinderarbejde med samme Eleganse og Smag som Udlandet“, dertil kræves ogsaa stempler og han søger om ialt 300 rd. hvoraf halvdelen bevilges (1848 nr. 71). Som bilag til ansøgningen ligger der en skrivelse fra Rawert. Den er ikke forfattet til lejligheden, ej heller stilet til fonden, men er en egenhændig kopi af en betænkning han 7 uger før havde afgivet efter anmodning af Det kgl. Generaltold-kammer og Kommercekollegium. Dette var, foruden meget andet, en slags erhvervsministerium blandt hvis kontorer der ogsaa fandtes et for industri, og til dette var der knyttet et særligt fabriksdirektorat hvis direktør havde til opgave at fungere som konsulent for kollegiet. Anledningen til betænkningen var den nedenfor omtalte konflikt hvor Københavns toldinspektør bestred forlæggernes ret til at lade danske bøger tilbageføre toldfrit naar de havde været til indbinding i Tyskland. Det er naturligvis de komponerede bind det gælder. Rawerts betænkning der gaar ud paa at fremhjælp af den hjemlige industris konkurrencedygtighed er sundere end beskyttelse ved prohibitive midler, gengives her i sin helhed – med

samt sin kuriøse „bibliofile“ indledningspassus – som et instruktivt aktstykke fra officiel side:

Bogbinderiet, om det end ikke hører blandt de vigtigste Haandteringer, maa dog unægteligen have Interesse for ethvert dannet Menneske, forsaavidt det gjør et mere eller mindre behageligt Indtryk paa Læseren, om den Bog, hvori han læser, er fra Bogbinderens Side, meer eller mindre godt udstyret.

Foranlediget af, at Bogbinder Lauget her i Staden har reist Klage mod Boghandlerne Høst og Bing, fordi de lade Bøger indbinde i Berlin, ansaae Direktoratet det derfor som Pligt, at indhente nærmere Oplysning om Bogbinderiets Tilstand her, og om dets Mangler. Efter meddeelte Oplysninger staaer endeel tilbage at ønske ved denne Haandtering, fornemmeligen begrundet paa dens Udøveres Mangel paa de Maskiner og Redskaber, som udfordres til at det kan udføres saaledes, som Nutiden fordrer det. Bogbinder Schmidt, boende paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Skindergade, anføres som den i alle Henseender bedste Bogbinder her i Staden. Af denne Mand, som, endskjøndt han ikke har reist paa Professionen, dog er temmeligen nøie bekjendt med Bogbinderiet paa de Steder i Udlandet, hvor det er fortrinligst, har Direktoratet modtaget medfølgende Skrivelse, hvori han fremsætter sin Formening om hvad der kan tjene til Professionens Fremme; han erkjender deri, at et Indførselsforbud af fremmed Bogbinderarbeide vel nok kunde være fordeelagtigt for Laugets Interessenter, men at dette ikke vilde virke gavnligt paa Professionen, hvorimod det vilde opnaaes ved Concurrence ikke alene i Lauget, men ogsaa med Udlandet; endvidere formener han, at det vilde være et virksomt Middel, om det Offentlige understøttede een eller flere unge og driftige Mestere til ved Reise i Udlandet at gjøre sig bekjendte med de nyeste Forbedringer i Bogbinderiet, samt ved Laan eller Understøttelse satte den fremadstræbende men uformuende Mester istand til at anskaffe sig de Maskiner, som ere nødvendige, for at kunne konkurrere med Udlandet.

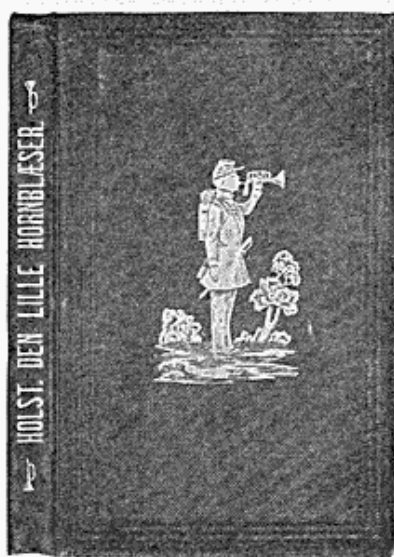
Paa Opfordring til saavel at levere et Prøvearbeide som til at meddele Direktoratet Underretning om hvad der manglede ham, forat hans Arbeide kunde komme til at udholde Concurrencen med Udlandets, har han, næst at indsende medfølgende af ham indbundne Bog, ladet medfølge ligeledes vedlagte Skrivelse, hvoraf sees, at det væsentligste Stykke Værktøi, som mangler ham, er en Jern-Forgylde-Pressen af bedste Construction, som koster hos Baumgarten og Buurmeister [det senere B & W] fra 300 til 1000 Rbdl efter dens Størrelse, og dernæst et Assortiment

Stempler i forskjellige Størrelser, og efter den nyere Smag, hvortil udfordres ci 200 Rbd. Slutteligen anseer han en Reise i Udlandet for at være til Gavn for ham.

Hvad nu angaaer den indsendte Prøve, maa den erkjendes for at være godt Arbeide, Forgylningen fortrinlig, og heri udmærker Schmidt sig ogsaa fremfor alle de andre Bogbindere. Bogen er indbunden i Nutidens Smag, dog ikke saa overlæst med Prydelser, som de Bøger, der i de nyeste Tider ere ankomne hertil fra Paris. Bogbinderiet gaaer med Hensyn hertil meer og meer til det Punkt, hvorpaa det var for hundrede Aar siden og endnu længer tilbage; men dette gjør det ogsaa saameget mere nødvendigt, at vore Bogbindere itide blive istand til at møde Tidens Forandringer. Det vigtigste Redskab som dertil udfordres er Forgyldepresen, hvormed tillige kan presses inddybende Prydelser.

Direktoratet anseer det for et ganske værdigt Formaal for Regjeringens Opmærksomhed, at bidrage til at vort Bogbinderi kan komme til at stemme til Tidens Fordringer og maa henstille, at der for Industrifondets⁶⁾ Regning anskaffes en Bogbinder Forgyldepresse til 500 Rbd, som kan antages at være af passende Størrelse, og at denne Presse forbliver at være Industrifondets Ejendom, som overlades Schmidt til Benyttelse, paa det Vilkaar, at Laugets øvrige Medlemmer kan faa presset hos ham paa denne Presse, og mod at han bliver ansvarlig for den. Det fortjener ved denne Lejlighed at bemærkes, at Laugets Medlemmer allerede erholde presset og uden Betaling hos Schmidt i den ufuldkomne Presse han nu har. For at vaage over, at Schmidt opfylder sin Forpligtelse, eller snarere, for at kunne afgjøre mellem muligen opstaaende Stridigheder mellem den Bogbinder, hos hvilken Pressen henstaaer til Afbenyttelse ikke alene for ham, men ogsaa for Lauget, i Anledning af Afbenyttelsen, kunde det paalægges Fabrik Direkteuren at være Voldgiftsmand. Ogsaa fortjener det at bemærkes, at det Reiersenske Fond allerede har understøttet en Bogbinder Clausen med en saadan Presse, men Øjemedet dermed skal ikke saa aldeles være opnaaet, hvorfor det saameget mere er ønskeligt, at en Concurrance kan opstaae.

Uden Stempler er Pressen til ingen Nytte, men disse ere mere overkommelige at anskaffe for enkelt Mand; imidlertid skulde Direktoratet sætte megen Priis paa, om det høie Collegium vilde forunde Schmidt et Laan af 200 Rbd til Stemplers Anskaffelse mod en aarlig Afbetaling af 50 Rbd, eller, saafremt det maatte foretrækkes at give ham et mindre gratial, at dette da meddeles ham, naar han har beviisliggjort at have anskaffet sig nye og nu brugelige Stempler til det Beløb, som skjænkes ham.

Mørkegrønt, presseforyldt shirtingsbind til H. P. Holst: Den lille Hornblæser, 3. udg., 1850. 2. udgave i samme indbinding udkom 1849.

Med Hensyn til en Reise til Ulandet, da maatte den være til Paris og London; men, deels er Tidspunktet dertil neppe det beleiligste, deels er Pressen og Stemplerne for Øjeblikket af større Vigtighed.

Det kongelige Fabrik Direktorat d. 6. Marts 1848.

Rawert.

Til Det kongelige General Toldkammer og Commerce Collegium.

Grunden til at Rawert overfører sit projekt fra Kommercekollegiet til det Reiersenske fond er naturligvis at den slesvig-holstenske krigs udbrud i mellemtiden havde tilintetgjort haabet om en kongelig bevilling til et saa civilt formaal som en forgylderpresse til Schmidt. Da Fabrikdirektoratets arkiv er tabt⁹⁾ haves Schmidts skrivelse ikke, men Rawerts referat dækker sikkert det væsentlige, saameget mere som det er Rawert selv der har inspireret den. Da Schmidt næste aar med rejseunderstøttelse fra fonden opholder sig i Paris, søger han, dog forgæves (1849 nr. 109), yderligere 500 rd. til „Stempler, Presse og høvlede Jernplader til Prægningen“. At udbedringen af hans gamle presse ikke har været saa vellykket, fremgaar ogsaa af et privatbrev 18.2.1850 (nr. 9) til etatsraad Johnsen, hvori han siger at han „tildeels paa Grund af ufuldkomment Værktøi“ kun har kunnet overkomme 500 af de 2000 eksemplarer der var brug for af H. P. Holsts Den lille Hornblæser (udkommet i fire oplag 1849–50) „i elegante

pressede Bind“. I 1852 (nr. 49), altsaa aaret efter Clément, faar han da 300 rd. til en ny jernpresse. Da der nu stadig tales om jernpresse kunde det synes som om en af skavankerne ved de første forgylderpresser var anvendelsen af formeget træ i dem; de høvlede jernplader som Schmidt ønsker sig kunde maaske pege i samme retning.

Rawerts plan om en halvoffentlig forgylderpresse under statskontrol blev ikke gennemført, men det viser sig i 1854 at en anden bogbinder har realiseret ideen paa privatøkonomisk basis. W.J. Ursin, en fjern slægtning af den tidligere omtalte professor, skriver i en ansøgning til Reiersen 1.6. 1854 (nr. 91), der honoreres med 300 rd.: „Det er i de senere Aar blevet mere og mere almindelig her i Landet, at forsyne Bind til Bøger med Forgyldning og Blindtryk paa Ryg og Side, hvilket Arbeide kun kan udføres ved Hjælp af de saakaldte Forgylderpresser, hvis Anskaffelse dog ikke betaler sig for ethvert Værksted, men kun for et saadant, der allerede af de andre Haandværksmestre er bleven søgt paa Grund af denne Green af Bogbinderiet. – I tidligere Tid blev en stor Deel af disse Aftryk besørgede i Udlandet, f. Ex. Psalmebogsbind, hvoraf der i mange Aar indførtes Masser; men dette er nu tildeels ophørt, af den Grund, at de ovenfor omtalte forgyldte og blinde Aftryk paa Fløil, Silke og de forskjellige Slags Skind, kunde faaes og udføres herhjemme. – Ved Hjælp af en saadan Forgylderpresse har Undertegnede i flere Aar leveret en stor Mængde af disse forskjellige og forgyldte og blinde Aftryk, hvoriblandt jeg maaskee turde nævne og fremhæve nogle enkelte, f. Ex. Bindene til Oehlenschlägers forskjellige Værker, udkomne hos Hr Canceliraad Høst, ligesom jeg ogsaa har leveret et stort Antal forskellige Bind til Psalmebøger til Forbrugere heri Staden, i Provindserne og i Naborigerne Norge og Sverrig. – Men da min Afsætning er tiltaget i høi Grad og er bleven saa stor, at jeg med den ene Presse, jeg eier, ikke er istand til at tilfredsstille mine Kunder, som ogsaa forlange større Aftryk, hvortil min Presse er for lille, og da dette Arbeide ikke kan lønne sig uden stor Afsætning, saa har det i lang Tid været min stadige Tanke, paa en eller anden Maade, at see mig sat i Besiddelse af en Maskine, hvorpaa der kunde udføres større Arbeider . . .“

Til ansøgningen har Ursin vedlagt 3 anbefalinger fra boghandlere og 6 fra københavnske bogbindere for hvem han har udført pladetryk og leveret presseforgyldte rygge og bind. I en ligeledes vedlagt anbefaling fra G. F. Hetsch, den ledende mand indenfor haandværkerundervisningen, roses Ursin for sin duelighed der er noksom bekendt, og Hetsch har selv undersøgt hans gamle presse som er i høj grad ubekvem „og aldeles uskikket til at udvide sin Virksomhed“. Skønt den ny presse langt fra er afdraget faar Ursin allerede 1857 (1856 nr. 190) 300 rd. som rejseunderstøttelse

for i Hamburg, Berlin, Wien og Belgien at finde en endnu nyere og bedre konstruktion, „den tiltagende Afsætning paa forgyldte Sager saavel i Provindserne som Naborigerne gjør det nødvendig for mig om mulig at anskaffe en Presse foruden de 2 jeg alt har“. Som vidnesbyrd om Ursins driftighed og som en lille kommentar til hvad han i sin første ansøgning siger om salmebogsbind kan der hentes et par tal fra en af de halvårlige annoncer i Dansk Boghandlertidende som forskellige bogbindere har indrykket ved konfirmationstider. Vi vælger 1858 hvor Ursin (13.3.) tilbyder salmebøger i 109 forskellige udstyrelser mens Clément (11.9.) „kun“ har 17. Ursins depot er 1856 (20.9.) 2 à 3000 eksemplarer. Salmebøgerne er i det hele taget et interessant kapitel i de komponerede binds historie som nok kunde fortjene særskilt behandling.

Clément er i aarenes løb blevet saadan situeret at han har magtet betydelige maskinkøb uden at søge fonden. Til gengæld har han baade 1855, 1858 og senere faaet rejseunderstøttelse (1855 nr. 6, 1858 nr. 45, 1862 nr. 29, 1873 nr. 138). 1855 gælder det verdensudstillingen i Paris hvor han selv er udstiller og hvor han agter at komme i forbindelse med „de bedste Skind- og Papirfabriker, hvis Fabrikata udgøre Hovedbestanddelene af vore Materialier, og som i Regelen her bydes os i daarlige tyske Imitationer til meget høje Priser“. Men turen gaar ogsaa til Leipzig for at han kan gøre sig bekendt med „Arbeidsmaaden af de nu saameget brugelige Schertingsindbindinger, som dør leveres særdeles smukke og til Priser, som her ere os ubegribelige, som vore Boghandlere ikke undlade at benytte. Denne Trafik, om den end mulig for Øieblikket ved Lovbud vil kunde standses, vil dog paa saa mange Maader kunne omgaaes, at det er nødvendig at kunne concurrere dermed, hvis vi ikke vil see denne væsentlige Deel af vort Arbeide udført i Udlandet . . . det vil saatsige blive et Livsspørgsmaal for Bogbinderne her i Byen“. Da Clément skriver denne ansøgning er den ovenfor s. 157 nævnte retssag lige begyndt hvorved han prøver at komme den tyske konkurrence tillivs; i tvivl om et forbuds effektivitet er han altsaa besluttet paa at slaa fjenden med hans egne vaaben. Rejsens resultat gør han op tre aar efter da han 1858 atter søger rejseunderstøttelse. Fra sin forrige rejse hjembragte han „en Papskjæremaskine som nu her er eftergjort og er bleven et uundværligt Værktøj paa de fleste Værksteder; jeg købte en meget stor Forgylderpresse og et Valseværk, hvorefter flere af de ældre ere blevene forbedrede, og andre har jeg skaffet nye fra Udlandet“. Ialfald i tid er der en sammenhæng mellem retssagen og købene, og det har formodentlig ført Bauer (se ovenfor s. 157) til den hypotese at retssagen har givet ideen til de første anskaffelser overhovedet.

1858 er formaalet for Cléments rejse at „anskaffe mig nogle af de nyeste Maskiner, og navnlig en Beskjæremaskine, hvoraf endnu ingen faaes her. Det Værktøi vi for Tiden have til dette Brug er, skjøndt det væsentligste for Bogbinderen, vistnok det mest ufuldkomne“. Samme aar faar hans forgylderpresse en afgørende forbedring efterat Københavns første gasværk er aabnet i slutningen af 1857. Clément var nu husejer idet han 1854 havde købt Aabenraa nr. 218, nuværende nr. 27 som stadig bærer hans navn paa façaden, og i denne egenskab havde han ret til – hvad Justitsministeriet udtrykkelig havde forment alle ikke-husejere¹⁰⁾ – at lade maskiner assurere i Kjøbenhavns Brandforsikring, hvis taxationer findes i Landsarkivet for Sjælland. I april 1858 foretages en vurderingsforretning¹¹⁾ og heri anføres foruden valseværk og papsax (beskæremaskinen har han ikke faaet endnu) en støbt jernpresse med hebel (d.v.s. vægtstang) som opvarmes ved gas og som assureres for 400 rd.

Gasopvarmning der holdt sig de komponerede binds levetid ud, betød et stort fremskridt i forhold til opvarmning med bolte (eller eventuelt trækul) da man sparede skiftetiden og kunde holde konstant temperatur. Det gav forøget effektivitet. København var kommet sent med, Berlins første gasværk aabnedes 1826, Leipzigs 1838. Gassen naaede Københavns bogbindere i rette øjeblik, netop i det aar da deres forsøg paa at faa bekæmpet de tyske komponerede bind ad rettens vej definitivt var glippet.

Toldvæsenet i aktion. De hjemlige bogbindere følte deres interesser gaaet for nær naar de saa tysk arbejde gaa toldfrit ind mens de selv maatte betale told af alle importerede materialer. Da trafikken med at sende danske bøger til Tyskland for at faa dem sat i komponerede bind havde været igang et par aar, kom der i 1847 en anledning for Københavns Bogbinderlaug til at protestere. Lauget var ikke impliceret ligestrax, konflikten opstaar mellem Københavns Toldinspektorat og det kendte kunst-, bog- og papirhandlerfirma H. J. Bing & Søn, der jævnlig havde kontroverser med toldvæsenet. Skønt et par af de vigtigste dokumenter i sagen er væk, kan begivenhedernes detailler følges ret nøje¹²⁾. Med dampskibet Geiser ankommer til Toldboden via Stettin fra Berlin en kasse til Bing, og da den ved toldbehandlingen 30.8.1847 viser sig at indeholde et parti af Kalkars saakaldte Pragt Bibel (udgivet 1844-47 af Bing i forening med P. G. Philipsen), opstaar der tvivl om bøgerne kan indgaa toldfrit da de tidligere maa være afsendt herfra til Berlin for at indbindes i pragtbind¹³⁾. Toldinspektøren, den nyudnævnte, handlekraftige A. C. Schumacher dekretterer at bøgerne skal vejes, og klareren (formodentlig en af Bings folk) opfordres til at fremskaffe et uindbundet exemplar saa man kan udfinde vægt-

De to kontraparter i toldsagen: pragtbiblens forlægger M. H. Bing (1807–83), malet af D. Monies 1860, og Overtoldinspektør A. C. Schumacher (1793–1874) fotograferet ca. 1860. — Maleriet velvilligst stillet til raadighed for reproduktion af ejeren, professor dr. med. H. I. Bing.

differencen og fortolde denne som bogbinderarbejde. Hans betragtning er at tarifens bestemmelse om indbundne bøger toldfrihed ikke kan udvides til dette tilfælde hvor bøgerne tilbageføres efter i udlandet at have faaet en pragtfuldere og billigere indbinding end her kan præsteres; derved vilde man unddrage de indenlandske bogbindere den beskyttelse som tolden paa bogbinderarbejde hjemler [naar det ikke drejer sig om trykte bøger, men protokolararbejde &c.]. Med henvisning til at tilsvarende bøger tidligere er gaaet toldfrit igennem, nægter klarereren at expedere kassen. Firmaets seniorchef, den impulsive M. H. Bing (senere grundlægger af porcelænsfabriken Bing & Grøndahl) har i løbet af det næste par timer allieret sig med en højere magt hvis øjeblikkelige indgriben former sig ganske drastisk: „Anno 1847 den 30te August om Eftermiddagen Kl. 2 har jeg underskrevne Frederik Henrik August Clauswitz, Ridder af Dannebrogen, Geheimelegationsraad og Notarius Publicus Regius i denne Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn, ifølge foranstaaende Begjæring begivet mig til Hr. Justitsraad og Toldinspecteur Schumacher i hans Comptoir paa det opgivne Sted og forkyndt ham denne Requisition . . .“. Bings begæring til Notarius gaar ud paa at han af Schumacher skal rekvirere kassen *toldfrit* udleveret, og hvis det ikke sker endnu *idag*, gøre ham ansvarlig for „hvert et Tab af hvad Art nævnes kan, som denne hans Væg-

ring maatte have tilfølg, idet vi foreløbig erklære, at de Bøger, som befinde sig i den qvæstionerede Kasse af os ere betingede at afleveres idag, og at vedkommende Kjøber har afgivet Erklæring senere ikke at ville modtage Bøgerne“. Schumacher svarer notaren at han har givet Bing valget mellem at betale told eller at faa kassen udleveret mod revers d.v.s. en erklæring om at ville underkaste sig Generaltoldkammer- & Kommercekollegiets afgørelse, men at Bing ikke har villet indklarere kassen paa disse betingelser.

Næste dag (31.8.) indberetter Schumacher sagen til Generaltoldkammer- & Kommercekollegiet og beder om en afgørelse. Bing maa snart efter have valgt at faa kassen udleveret mod revers (om kunden der ikke vilde modtage biberne senere end 30.8., høres intet mere) for 3.9. anmoder han, under paaberaabelse af tidligere praxis, kollegiet om at beordre reversen udleveret til ham uden toldafgift „samt om at Foranstaltning maa træffes til at lignende Misligheder i Fremtiden undgaaes“. Selve klagen er forsvunden og kendes kun gennem ekstrakten i kollegiets journal. Det samme gælder det nødtraab kollegiet faar 9.9. fra den tredie part i sagen, nemlig Bogbinderlaugets oldermand J. C. Rasch der maa have faaet nys om hvad der var paaferde, og som beder om „at Collegiet vil varetage de herværende Bogbinderes Tarv med Hensyn til Indførselen her i Landet af udenlands indbundne Bøger“ ved at det bliver paalagt boghandlerne at fortolde dem.

4.9. og 11.9. bliver henholdsvis Bings og Raschs klager sendt til erklæring hos Toldinspektoratet, og denne høring resulterer 5.10 i en betænkning hvor standpunktet fra Schumachers indberetning fastholdes. Den indledes med en oversigt over de gældende bestemmelser om bøger og bogbinderarbejdes toldbehandling. Heri anføres at den almindelige toldfrihed for bøger som baade toldforordningerne af 1797 og af 1838 fastsatte og som var motiveret ved videnskabeligheds fremme, havde været suspenderet 1802–21 hvor der af importerede bøger skulde svares en afgift paa 2,75 % af værdien. Fritaget for denne afgift var bøger, trykt her, som førtes tilbage fra udlandet, men denne fritagelse skyldtes udelukkende hensynet til usolgte værker som danske forlæggere fik retur fra deres udenlandske kommissionærer. Da bøger fra udlandet kun undtagelsesvis indførtes i indbundet stand, var der ikke told paa bogbinderarbejde før 1838, og den told der da indførtes, var rettet mod de hamburgske bogbinderere der kunde levere protokoller o.l. til billigere pris end københavnerne. De blev kamoufleret som bøger enten ved at blive puttet ind i bogpakker eller ved at der foran i bindet blev indsat et trykt ark, som kunde fjernes af modtageren; derved undgik man papirtold, og dette var grun-

den til at bogbinderarbejde i tarifen 1838 blev ansat til told som arbejder af papir (12 sk. pr. pund); paa egentlige bogbind var der ikke tænkt i den forbindelse. Det er først fra 1839 der har været spørgsmaal om indbundne bøgers fortoldning. [Dette passer med det ovenfor s. 155 refererede om de komponerede binds begyndende udbredelse i Tyskland omkring 1840, og vi faar altsaa her at vide at først med dem har man i større udstrækning givet sig til at importere tyske bøger i indbundet stand.] Men „først i de seneste Aar ere de Berliner Bogbindere traadt i Concurrence med vore egne Bogbindere“. Foruden masseproduktionens prisbillighed er det jernbanen fra Berlin til Stettin [aabnet 1843] og dampskibsforbindelsen herfra til København, der har været medvirkende. I 1846 er toldvæsenet første gang blevet opmærksom paa at bøger herfra blev sendt til indbinding i Berlin, det er navnlig „Pragtværker eller saadanne Bøger, der ere bestemte til Presenter, som af Bing & Søn og Høst sendes til Berlin . . . At Boghandlerne have Fordeel deraf viser Afsætningen, uagtet Prisen paa de i Berlin indbundne Bibler og Psalmebøger er resp. 15 Rd.¹⁴) og 6 Rd.“ Den almindelige antagelse at alle disse bøger kunde indføres frit, har Københavns Toldinspektion ikke delt, „og man maa i Henhold til hvad Bogbinderlaugets Oldemand i sit velmotiverede Andragende har anført, ogsaa nu ansee det rigtigt, at Afgiften svares efter hele Bogens Vægt, da det ikke kan nægtes, at ethvert Ark af samme undergives Behandling som Bogbinderarbejde ved Falsning, Beskjæring, Farvning, Forgyldning etc. Forsaavidt Spørgsmaalet angaaer, om fremmede indbundne Bøger skulle svare Indførselstold, synes Bogbindernes Fortolkning at maatte gives Medhold, thi det er formeentlig urigtigt, naar Bing & Søn antage, at trykte Skrifter først antage Benævnelsen Bog naar de ere indbundne“. Erklæringen slutter med nogle toldtekniske drøftelser. Bing har fremhævet, „at Bogpakker med Dagposten eller Dampskibene nu ere fritagne for Toldklarering og maa umiddelbart efter Ankomsten udleveres, men at de herefter vilde være undergivne en formelig Angivelse og nøiagtig Undersøgelse, hvilket vilde være saameget mere byrdefuld, som enhver Bog maatte undersøges“, og hertil svarer Toldinspektionen at omgaaende udlevering ogsaa for fremtiden kan finde sted naar det gælder mindre pakker, „hvorimod de større Pakker i ethvert Fald bør oplægges og efter Angivelse undergives nøiagtig Undersøgelse, der er saa meget mere nødvendig, som flere Boghandlere nu give dem af med at handle med diverse Sorter Nips, der letteligen ville indgaae uden Afgift, naar man uden Undersøgelse vilde expedere en Bogpakke saa overfladisk som Vedkommende i Almindelighed gjøre Fordring paa.“

Nu har kollegieherrerne faaet noget at spekulere over. Sagen hviler hos

dem en maaned, saa rykker Bing 4.11. for en afgørelse hvad man ikke kan fortænke ham i. Kollegiet tager sig sammen og meddeler 16.11. sin resolution med henvisning til tarifen 1844: bøgerne skal indgaa frit og Bing have reversen og notarialforretningen tilbage. Og for at fastslaa dette som en principiel afgørelse meddeles i næste nummer af cirkulæresamlingen¹⁵): „Trykte indbundne Bøger indgaae ifølge den gjældende Tarif toldfrit, om de endog ere trykte heri Landet“.

Dog hermed var ikke sagt at en ændring var upaa krævet ved næste tarifrevision, og det er grunden til at samme dag som kollegiets toldkontor expederer resolutionen (16.11.), udbeder det sig industrikontorets medvirken til nærmere at faa belyst spørgsmaalet om der bør betales told af alle udenlandske indbundne bøger, altsaa ikke blot dem der er trykt her i landet. Forespørgslen gaar videre til fabriksdirektøren der 6.3.1848 indsender det responsum som ovenfor s. 161 ff. er aftrykt efter den kopi han senere har brugt som anbefaling for C.N. Schmidt; men desuden skriver direktoratet 11.1.1848 til Københavns Magistrat hvorunder bogbinderlauget sorterer, med anmodning om fra dette at skaffe oplyst „hvor stort Forbruget af de forskellige Slags Materialier til Indbinding af Bøger af forskjelligt Format i Gjennemsnit kan antages at være i Forhold til de indbundne Bøgers Vægt“. Da oldermænden i sin forrige udtalelse har pointeret at tolden burde svares af hele bogen eftersom alle dens dele har været genstand for behandling, kan man ikke fortænke ham i at han nødig ser sagen drejet ind i dette spor, og 28.1. faar kollegiet da den besked at lauget „ikke seer sig istand til at opgive Vægtforholdet mellem Bindet og den hele Bog“. Saa nemt lader kollegiet sig dog ikke affærdige, og det stiller nu et lignende forslag til lauget som toldinspektøren hin skæbnesvangre dag har stillet til Bing, nemlig at lade forskellige bøger veje baade i uindbundet og indbundet stand hvoraf der maa kunne „uddrages en Gjennemsnitsstørrelse“. Dette virker ikke animerende paa oldermænden som maa rykkes baade 8.4. og 27.6. før Magistraten endelig 28.8. kan fremsende de forlangte oplysninger. Hvad disse gaar ud paa siger journalen ikke (og selve sagen med alle bilag er borte), men da industrikontoret 5.9.1848 sender sagen til toldkontoret, siges det at man „tildeels forgiæves har søgt at tilveiebringe nøiagtige Oplysninger om Forholdet mellem Vægten af indbundne Bøger og det derpaa anbragte Bind. . . Det fremgaer imidlertid tilstrækkeligt af Bilagene, at hiint Forhold i den Grad er variabelt, at en nogenlunde paalidelig Gjennemsnitsstørrelse for samme neppe kan udfindes“. Mere end $\frac{1}{8}$ kan det næppe blive, „og Indførselstolden vilde altsaa være at erlægge med $\frac{1}{8}$ af den for Bogbinderarbeide bestemte Told eller 1 Rd 54 Sk pr. 100 Pund. Da et saadant

Paalæg betragtet som Beskyttelse for den indre Fabrikation vilde være næsten uden Betydning, medens denne Afgifts Oppebørsel vilde medføre mange Vanskeligheder, synes det hensigtsmæssigt at lade det have sit Forblivende ved den nuværende Toldfrihed for indbundne trykte Bøger.“ Og saadan blev alt ved det gamle, ikke fordi man syntes det var rigtigt men blot fordi vægttold var uanvendelig i dette tilfælde.

Afgørelsen var et nederlag ikke blot for Bogbinderlauget men ogsaa for Københavns Toldinspektion der ikke glemte sagen. Da Overtoldinspektoratet (som navnet er efter 1848) hvor Schumacher er blevet overtoldinspektør, 10.1.1852 skriver til Generaldirektoratet om en ny sag Bing har løbende om indbundne billeder uden text, indrømmes det at der „ved trykte Bøger ikke skal tages Hensyn til Indbindingen eller Bogbinderarbeidet“, men det tilføjes: „hvilket man ved en Tarifrevision forventer hævet paa Grund af den Sag der gav Anledning til Resolutionen af 1847“. Tydeligere kunde Schumacher ikke lade sin øverste foresatte vide hvor urimelig han fandt denne resolution. Den departementschef i hvis „sektion“ afgørelsen var truffet, den lidet industrivenlige W. Sponneck, var nu finansminister og sin egen generaltolddirektør, men han var ingenlunde tilbøjelig til at skifte mening her, og det har heller ikke gjort indtryk paa ham at generaldirektoratet 24.9.1852 gennem det holstenlaueborgske toldkontor „til Foredrag ved næste Tarifrevision“ fik en ansøgning fra bogbinderne i Kiel om beskyttelse for deres haandværk ved en anordning om indførselstold for indbundne bøger. For da tarifrevisionen 1857 indledes med et Udkast til Lov om Told- og Skibsafgifterne, som i det væsentlige er Sponnecks værk¹⁶), hedder det i motiverne (s. 17) at „man ikke har troet at kunne tillægge de flere Andragender som foreligge Regjeringen, angaaende Ansættelsen af indbundne Bøger til Told, nogen Vægt, og det fornemmelig af den Grund, at det danske Toldsystem ikke vedkjender sig det som en Opgave at beskytte den indenlandske Industrie og derfor saameget mindre kan indlade sig paa ny Beskyttelsestold.“

Overfor den kommission som skulde afgive betænkning over udkastet, fremstillede Clément skriftlig laugets vanskeligheder 25.8.1857¹⁷). De almindelige betragtninger heri er gentagelse fra et indlæg (1855) af laugets sagfører i den proces som omtales nedenfor. Men yderligere meddeler Clément at den told han efter det nye tarifudkast vil komme til at betale for sine materialer, vil beløbe sig til 700 à 900 rd. aarlig, hvad der er saameget føleligere som udkastet ikke fastsætter told „for løse Bind, som indføres heri Landet til Indbinding af trykte Sager. Jeg tillader mig her at vedlægge 2 løse Bind samt en indbunden Psalmebog for at den ærede

Commission kan danne sig et Begreb om de Artikler der saaledes toldfrit indføres under Navn af Bøger. Saaledes begunstiges Udlandets Bogbinderindustri ligefrem paa vor egen Industries Bekostning, og det bliver derved muligt, at som hidtil hele Oplag af danske Skrifter kunne forsendes til Tydskland for i indbunden Tilstand at føres tilbage hertil og at tydske Boghandlere, som hosfølgende 2 Subscriptionsplaner udvise, drive den i det sidste Par Aar opkomne Trafik, at lade forfærdige Bind i store Masser til Indførsel heri Landet“.

Dette misforhold maa have gjort indtryk paa det underudvalg der behandlede tarifpositionen *Bøger*. I protokollatet fra kommissionsmødet 11.9. 1857 staar der: „For at modvirke at Bøger herfra sendes til Udlandet for at indbindes, foreslaaer vedkommende Sub-Committée „nyt indbundne Bøger“ ansatte til en Told af 4 Sk. pr. Pund. Der bemærkes i denne Anledning at de indenlandske Bogbindere i det Hele taget vare uheldigt stillede under de nuværende Forhold, idet Materialierne til deres Arbejde vare toldpligtige, medens selve Arbejdet var toldfrit. At fastsætte en Told for indbundne Bøger i Almindelighed vilde imidlertid ikke kunne forenes med Boghandelens nuværende Organisation, men man kunde optage en Told for i Toldgebetet [dvs. kongeriget og hertugdømmerne] trykte Bøger som indføres nyt indbundne, hvorved de indenlandske Bogbinderes Besværinger allerede for en væsentlig Deel vilde kunne afhjælpes. Commissionen vedtog i Overensstemmelse hermed at foreslaae en Told optaget for „nyt indbundne Bøger, trykte i Toldterritoriet“ hvis Beløb dog først skulde fastsættes efterat Oplysninger om Vægt og Værdi vare blevne indhentede. Denne Told skulde imidlertid kun finde Anvendelse paa Bøger i stivt Bind“.

Ved anden behandling i kommissionsmødet 10.11.1857 bifalder flertallet imidlertid udkastets formulering der gaar ud paa at alle bøger uden undtagelse er toldfri. Kun eet medlem foreslaar „at der, for saavidt muligt at yde de indenlandske Bogbindere den Beskyttelse paa hvilken de have et ligesaafuldt Krav som andre Industridrivende, optages en Told for i Toldterritoriet trykte Bøger, som indføres nyt indbundne, og som passende vil kunne bestemmes til 4 Sk. pr. Pund“. Det er det ene af de to holstenske medlemmer, klædefabrikant D.A. Renck, Neumünster, som har antaget sig bogbindernes sag, og hans tyske særvotum hvori han desuden benytter lejligheden til at polemisere mod motivernes afvejende passus mod toldbeskyttelse af industrien, er trykt som bilag til betænkningen¹⁸⁾.

Hertil tages intet hensyn i det lovforslag som regeringen fremsætter i Rigsraadet i begyndelsen af 1858. Til det udvalg som behandler det, sen-

der Clément 19.2.1858 en gentagelse af sin redegørelse, der, foruden en oversigt over andre landes toldbeskyttelse mod indbundne bøger, indeholder en ny detalje: „Efter hvad jeg har kunnet bringe i Erfaring, har Commissionens Majoritet ikke hertil taget videre Hensyn end at Samme skal have bragt i Forslag, at løse Bogbind skulle som „Galanterivare“ svare en meget lav og utilstrækkelig Indførselstold“¹⁹). Men heller ikke dette sætter sig spor da tarifrevisionen efter at være strandet 1858 genoptages 1862 og omsider resulterer i en ny toldlov 4.7.1863 som galdt til 1904. At tanken dog levede videre ses bl. a. af en udateret og usigneret optegnelse fra ca. 1870 der ligger i Rigsarkivet²⁰): „I Udlandet trykte danske Bøger, saavel som de her trykte men i Udlandet indbundne Bøger, burde dog vistnok ikke indgaae toldfrit, men svare en Told f. Ex. som Papir, da Toldfriheden for Bøger og Tidsskrifter dog kun er begrundet ved Hensynet til paa denne Maade lettere at gjøre den fremmede Literatur bekjendt her i Landet, til Fremme af Oplysning og Dannelse“.

Retssag for to instanser. Efter nederlaget paa toldfronten 1847 kommer en længere pause hvor bogbinderne ikke ses at have foretaget noget aggressivt overfor forlæggernes tyske import. Takket være Reiersen har det ovenfor kunnet oplyses at de har benyttet de følgende aar til anskaffelse af større og bedre presser. Alligevel har de ikke kunnet konkurrere med tyskernes priser, og omsider tager de selv et nyt initiativ idet de 1854 prøver et sagsanlæg. Som genstand for deres principalsag²¹) vælger de en ny forøget „Miniatur-Udgave“ af Chr. K. F. Molbechs digtsamling Dæmring hvis forlæggere, de kendte bog-, musik-, instrument- og kunsthandlere C. C. Lose & O. H. Delbanco, havde ladet en del af oplaget indbinde i Leipzig. Bogen averteres udkommet i Dansk Boghandlertidende 14.10. 1854 „særdeles elegant indbunden i presset Shirtingsbind med Guldsnit“ til 1 rd. 24 sk. heftet, 1 rd. 64 sk. indbundet, og paa forlangsedlen (dvs. en fraklipnings-bestillingsblanket der fulgte med bladet) kan den bestilles baade sort, rød og blaa.

16.11.1854 anmoder laugets oldermænd J. C. Rasch Københavns politidirektør om at indkalde de to forlæggere og faa dem til i mindelighed at vedtage en mulkt for overtrædelse af Bogbindernes Laugsartikler af 16.5. 1685 § 6 og Plakat af 4.7.1817 § 2. Plakaten, om uberettiget næringsbrug, faar ingen betydning i sagen, men saa meget desto mere laugsartiklernes § 6: „Paa det oc, at Bogbinderne kand hafve des bedre Næring, Da skal det gandske være Boghandlerne oc Bogtryckerne forbudet, ved nogen Bønhasere eller Svenne, eller andre som icke er i Lauget, nogen Bøger

at lade indbinde, Men hvis de behøver noget at lade indbinde, at de da lader det gøre ved Mesterne i Lauget. . .“

Sagen kommer første gang for i Kriminal- og Politiretten 27.11.1854. Clément møder for den sygemeldte Rasch, og da denne dør 27.12.1854, efterfølger Clément ham som oldermand hvorfor det nu bliver ham der kommer til at repræsentere lauet i sagen. Den første dag søges forgæves forlig, og sagen udsættes efterhaanden ialt 33 gange saa at den først indlades til dom 21.1.1856. I mellemtiden vexles der indlæg. I sit indlæg 22.1.1855 hævder forlagets sagfører, Delbancos bror, overretsprokurator V. Delbanco „at forsaavidt Arbeidet er udført i Udlandet, kan selvfølgelig Adkomsten til dets Tilvirkning ikke være afhængig af Næringslovgivning“. § 6 tager kun sigte paa det arbejde der udføres i København, ellers maatte en bog indbundet i en dansk købstad heller ikke sælges i København og det kan umulig være meningen. Ifølge toldforordningen indføres alle indbundne bøger frit, og det er endog udtrykkelig anordnet at danske bøger der sendes til udlandet for at indbindes, kan vende toldfrit tilbage. En af de voterende kriminalretsassessorer har her noteret i marginen: „hvor findes denne Bestemmelse?“ Svaret er givet ovenfor s. 170 hvor dens tilblivelse er skildret. Om selve corpus delicti hedder det i overretsprokuratorens indlæg: „Den omhandlede Digtsamling er som den ærede Ret vil see af det hermed følgende Exemplar indbunden smukkere end de herværende Bogbindere formaac. I alt Fald kunne Ingen af dem levere Bindet saaledes, hvis han skulde holde sig til Taxten. Efter Taxten i Laugsartiklerne turde Bogbinderne nemlig ikke tage mere end een à halvanden Mark for et Bind i de mindre Formater, og til denne Priis nægtede adskillige herværende Bogbindere at levere et slikt Bind, ja de vilde ikke engang for denne Betaling indbinde Bogen, naar Bindet dertil blev dem frit leveret. – Enhver der kjender det mindste til de herværende Bogbinderes Priser vil ogsaa kunne skjønne, at et Bind som dette vilde have været mange Gange dyrere end Taxten tillod“. Det lyder utroligt, men paa papiret var Laugsartiklernes Taxt (dvs. priskurant) fra 1685 endnu gældende 1855; hvorlidt den respekteredes i praxis ses af en annonce i Adresseavisen samme aar (19.12.) hvori Clément som oldermand bekendtgør at samtlige bogbindere paa grund af næsten alle materialers prisstigning ser sig nødsaget til prisforhøjelse paa deres arbejde.

I sin vidtløftige replik 7.4.1855 paa 13 foliosider paapeger laugets sagfører overretsprokurator Niels Levinsen urimeligheden i det allerede under toldsagen berørte forhold, at de indbundne bøger indføres toldfrit, mens bogbinderne maa betale told af materialer. Lauget kan ikke lade nærværende sag gaa upaatakt hen, da det er en velfærdssag „at der sættes

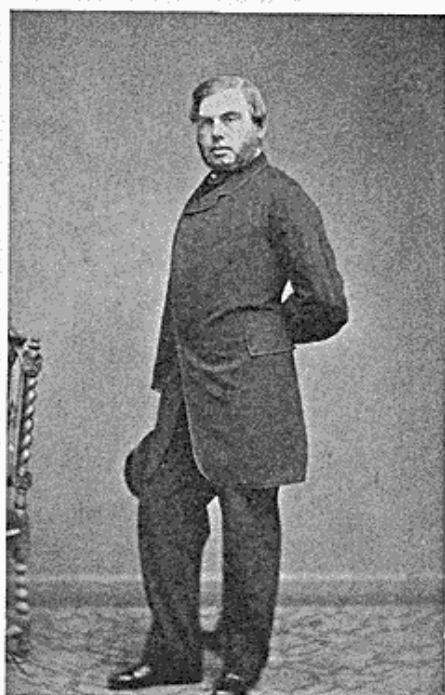
et Værn imod lignende Retskrænkelser, der, saafremt de grebe videre om sig, vilde drage Laugets Undergang efter sig“. Den tiltagende damptrafik baade tilsøs og tillands har sat København i nær berøring med „en Mængde Stæder i Udlandet, hvor Levemaaden er billigere og Arbeidslønnen saavel som Røntefoden lavere end her. . . Naar Bogbinderne heri Landet ikke skulde aldeles overvældes af deres Medconcurrenter i Udlandet, var det saaledes en ligefrem Nødvendighed at Bogbinderindustrien her maatte sikkes en taalelig Afsætning ved den hjemlige Arne“. Det er nærmest en afgørelse paa social-økonomisk indikation der her plæderes for. Levinsen hævder at vor næringslovgivning ikke hviler paa et saadant frihandelsprincip at boghandlerne har ubegrænset ret til at forhandle indbundne bøger, og at man ikke kan afskaffe industribeskyttelse „forinden der er foregaaet i de sociale og internationale Forhold i Europa en total Omvæltning, til hvis snarlige Indtræden Udsigten kun er ringe“. Fra de mere vidtsvævende betragtninger naar Levinsen efterhaanden til at svare paa Delbancos bemærkninger om det fatale bogbind, og saa kommer patriotten op i ham: „Forsaavidt som den ærede Vederpart endelig bemærker, at Digtsamlingen qv[æstionis 3: som der er spørgsmaal om] er indbunden smukkere end de herværende Bogbindere formaar, seer jeg heri kun et mindre heldigt Udtryk af den bekjendte danske Beskedenhed, der overvurderer alt Fremmed paa Bekostning af det der haves i vort eget Land. Bemærkningen er i sig selv urigtig. Ihvor langt Danmark end i den større Industri endnu staaer tilbage for de i den Retning videst fremadskredne Lande som England og Belgien, gjælder dette dog ikke om det almindelige Haandværksarbeide, og navnlig ikke om Bogbinderarbeide. Dansk Bogbinderarbeide kan saavel i Skjønhed som Durabilitet fuldkommen sættes ved Siden af hvilket som helst andet Lands Bogbinderarbeide“. Om det prekære spørgsmaal „Taxten“ hedder det: „For den taxtmæssige Betaling kunne Bogbinderne selvfølgeligen kun præstere de simple taxtmæssige Bind og ikke tilfredsstillende Boghandlernes eller andre Liebhaberes Lyst til Bind af Maroquin eller Perlemoder, Guldsnit m.v.“, men taxten er uden afgørende betydning i nutiden. At enkelte bogbindere har nægtet at udføre arbejde kan han hverken benægte eller bekræfte men det er lauguet uvedkommende og er irrelevant ved sagens paakendelse.

Den næste i rækken af sagens akter er en partsforklaring paa 7 kvartsider dateret maj 1855 og skrevet med Loses haand paa firmaets vegne som svar paa Levinsens replik. Den er mere polemisk end juridisk, ikke altid lige logisk og heller ikke altid helt loyal over for modparten; men den er smidigt affattet, og hvad der er det vigtigste: den indeholder, som skrevet af en fagmand, flere faktiske oplysninger om bogmæssige forhold

D. L. Clément (1820—77). E. Lange fot. ca. 1862. Visitkortformat.

end sagens andre akter. Den forbedrede kommunikation med udlandet som Levinsen ansaa for medvirkende til de danske bogbinderes misère, mener Lose kunde blive ligesaa meget til deres fordel „naar de vilde indkjøbe deres raac Materialier i større Partier directe hos Fabrikanterne i England og Tydskland, istedetfor at hente deres daglige Forbrug i Smaaquantiteter hos Handlende hersteds. . . Materialet, som for en stor Deel kommer fra England, staaer de danske Bogbindere langt dyrere end deres Colleger i Leipzig, hvor „Dæmring“ er indbunden. Lad ogsaa Arbeidskraften være endeel billigere i Tydskland, saa kan Forskjellen dog ikke med Rette være saa stor, at en Bog, der i Materie er transporteret til Leipzig (betalt Gjennemførselstold i Preussen), indbunden der, og re-tourneret til Kjøbenhavn, kan sælges for ca. Halvdelen af den Priis, som Indbindingen koster her. . . Under nuværende Omstændigheder er det kun i sjeldneste Tilfælde at en Boghandler tør risikere at lade et heelt Oplag indbinde, hvorimod man, naar Bindet kun lidet fordyrer Bogen, kan gjøre Regning paa at sælge den største Deel af Oplaget indbunden, hvortil kommer, at man, ved at kunne fordele Omkostningen ved Stempelskjæring paa adskillige hundrede Exempl. seer sig istand til at lade

C. C. Lose jun. (1821–92). J. Petersen fot. ca. 1868. Visitkortformat.

tegne og skjære til Værket passende Guldtryksstempler (som ved Dæmring), hvilket giver Bogen et elegant Ydre, og derved endnu mere tiltrækker sig Publikums Opmærksomhed. Vi ville hertil endnu kun anføre, at Partiprisen paa det yderst tarvelige Bind til Molbechs Dæmring første Oplag [1852], hos Laugets Oldermænd var 2 Mk. 12 Sk. [bogladepris 56 sk., altsaa en avance paa 12 sk.] *uden* Guldsnit – med Guldsnit vilde det mindst have været 3 Mk. 12 Sk. Det Dem bekjendte smagfulde Bind *med* Guldsnit til 2det Oplag har kostet i Leipzig $24\frac{3}{5}$ Sk. [bogladepris 40 sk.] pr. Exempl. Eftersom Forskjellen paa et heftet og et bundet Expl. kun har været saa ringe, saa er, som Følge heraf, saa godt som hele det særdeles betydelige Antal Expl., der var bundet, bortrevet i Løbet af nogle Maaneder, hvorimod der af første Oplag forholdsviis solgtes meget faa indbundne Exemplarer. Fra alle Sider have vi hørt Bindets Smagfuldhed rose, og det er vel netop fordi Publikum ikke enstemnigt er af Hr. Proc. Levinsens Mening, at det danske Bogbinderarbejde kan i Smagfuldhed maale sig med Uderlandets (dvs. Tydklands, Frankrigs etc), at Oldermænden har taget sig den hele Sag saa nær, men de gustibus non est disputandum, og derfor nok herom. Det er vel paa Grund af at DHrr.

Chr. K. F. Molbech: Dæmring, 1852, indbundet i Kbh. af D. L. Clément, og 2. udg. 1854, indbundet i Leipzig af Jul. Hager.

Bogbindere ugeneert drive Handel med Psalmebøger, Abcter, Spille- og Regnskabsbøger etc at de synes at være komne til den Overbeviisning, at det kun er dem selv, der udelukkende maae handle med indbundne Bøger. . . Som et Curiosum maae vi endnu underrette Dem om, at samme Dag, som et æret Medlem af Bogbinderlauget i Laugsforsamlingen udbad sig Tilladelse til ved Kongens Foged at maatte lade hele Oplaget af Molbechs Dæmring beslaglægge fordi det var bundet i Udlandet, var han beskæftiget med at indbinde Exmpl. i tusindviis af en Aarbog „Freja“ til Mag. B. Cronholm i *Malmø*“. Behændigt er krigen saa ført over i fjendens lejr og i fortsættelse heraf gøres der opmærksom paa tre „equivaler“ der er givet boghandlerne i bogbindernes laugsartikler: 1) bogbinderne maa ikke sælge bøger, 2) der kan afkortes en trediedel i den med bogbinderen aftalte pris ifald leveringsfristen ikke overholdes, 3) bogbinderne skal overholde den af øvrigheden fastsatte taxt; hvorledes 1) overholdes er lige omtalt, 2) anvendes ikke skønt der ofte er anledning til det, 3) bogbinderne følger ingen taxt, hver forlanger hvad han vil.

Denne partsforklaring følger med Delbancos duplik 18.6.1855 der ligesaa lidt som Levinsens sidste indlæg 29.10.1855 indeholder væsentligt nyt. Idet Levinsen indlader sagen, giver han tilslut luft for sin irritation, vel navnlig overfor Lose: „I mit Indlæg af 7. April sidstl. indeholdes der aldeles Intet, der har kunnet give Vederparten Anledning til at paadutte

mig alle de Dumheder, som det har behaget samme at tillægge mig. Slutteligen fremlægger jeg en Skrivelse af min Committent [Clément] til mig af 16de ds., som bedes taget i Betragtning, ligesom jeg udtaler min Beklagelse over at Sagen ved min Sygdom i Sommer og Forretningsreiser, samt min Committents langvarige Fraværelse i Udlandet [se ovf. s. 165] er bleven opholdt længere end jeg ønskede“.

Desværre ligger Cléments partsforklaring ikke ved sagen. Af citatet ovf. s. 165 fremgaar at han allerede ved processens begyndelse var skeptisk overfor udsigten til at faa et forbud haandhævet. Løse har sikkert ret i at Clément har taget sig sagen nær, men især maa det have været ham ubehageligt at Løses „curiosum“ har kunnet afsløre den trafik der er drevet paa Sverige; det lader nemlig til, som det senere skal vises, at det er Clément selv der har indbundet „Freja“ for Cronholm i Malmö. Cléments samtidige forsøg paa at faa „Dæmring“ beslaglagt foreligger der ellers ikke noget om, saa han har næppe faaet laugsbrødrenes støtte dertil, risikoen ved sikkerhedsstillelsen har vel forekommet dem for stor. Endnu en passus i Løses memorandum fortjener opmærksomhed i forbindelse med Clément, nemlig bebrejdelsen mod de danske bogbindere for ikke i egen interesse at etablere direkte import i store partier af deres materialer istedet for at købe dem en detail hos hjemlige mellemhandlere. Hvis Clément har set Løses indlæg før sin udenlandsrejse i 1855, er det maaske derfra han har faaet impulsen til den foranstaltning han 1858 foruden maskinkøbene (se ovf. s. 166) omtaler som rejsens resultat: takket være de forbindelser han knyttede med udenlandske fabrikker havde han kunnet indrette „et Varelager, hvorfra samtlige Bogbindere, endog dem der havde det allermindste Forbrug, kan erholde Materialet til den direkte Indkjøbspris“. Clément var ubestridelig en foregangsmand, og naar hertil kommer hans resultatrige initiativ udover hans eget fag (haandværkerundervisningen, filantropi osv.) er det letforstaaeligt at Bauer og efter ham Hendriksen har kunnet tillægge ham prioritetsret paa et enkelt punkt hvor han ikke havde været første mand paa pletten. – Men tilbage til selve processen.

Sagen var nu optaget til dom. Af de 5 voterende assessorer lægger E.R.P.Esskildsen for 1.2.1856. Han henholder sig stricte til § 6s „tydelige og bestemte Ord“ og anerkender ikke at toldbestemmelserne kan have nogen indflydelse paa afgørelsen „ligesaa lidt som de Indklagedes Anbringende, hvis Rigtighed foriøvrigt er benægtet af Klageren, at flere Laugsinteressenter have nægtet at udføre Arbejdet for taxtmæssig Betaling“. Han vil idømme de indklagende en mulkt paa 4 rd. til laugets kasse men ophæve sagens omkostninger. Assessor A.C.Meyer der vo-

terer 9.2.1856 er ikke enig med ham. § 6 er ikke et forbud mod indbinding udenfor byen. „Jeg voterer derfor til Frifindelse, men forbeholder mig, maaskee at træde ud af de Voterendes Tal, da jeg mindes at Lose i Julen 1854 har spurgt mig om min Mening ang. Tilfældet, og jeg ikke kan huske, om jeg dengang udtalte nogen Mening, eller undslog mig derfor m. Hs. til eventuel Dom“.

Til Meyers standpunkt slutter assessor A. Holmblad sig (12.2.1856): næsten i alle laugsartiklernes paragraffer maa *København* underforstaas. „Sandsynligviis har man i 1685 ikke tænkt sig Muligheden af at Bogbinderarbejde med Fordeel kunde søges udført i Udlandet.“ Da assessor L. Kópke (21.2.1856) og justitiarius Adolph Drewsen (25.2.) ogsaa voterer for frifindelse, er sagen afgjort. Esskildsen beder om at faa sit votum indført i domsakten som dissens. Dommen konciperes af Meyer der ledsager koncepten med nogle bemærkninger til kollegerne hvori det bl. a. hedder: „Jeg har søgt at holde Argumentationen saa betinget at den ikke skal kunne paaberaabes som Hjemmel for at f. E. en fremmed Haandværker kunde indfinde sig her forat modtage Bestillinger og derefter udføre dem i Udlandet“.

Dommen falder 11.3.1856 og bliver 29.3. aftrykt i Danske Boghandler-tidende (s. 155) med sine udførlige præmisser, ligesom senere i Højesteretstidende 1857 s. 164 ff. Præmissernes hovedpunkt er, at selv om man vilde indrømme at den bogstavelige ordlyd af § 6 kunde støtte bogbinderens standpunkt, saa har grundtanken i lovgivningen været „at sikre et givet Steds Laugsmedlemmer imod Concurrence af Uberettigede paa Stedet, men ikke at tillægge dem Kjøbstædernes Indvaanere som tvungne Kunder“. Derfor maa de indklagede frifindes uden at retten behøver at prøve vægten af deres øvrige argumenter. Sagens omkostninger hæves.

Laugets har ikke strax kunnet bekvemme sig til at appellere. Men efter appelfristens udløb har det 7.5.1856 opnaaet kongelig bevilling til at faa den prøvet for Højesteret. Et aars tid efter kommer den for, med højesteretsadvokaterne O. C. Blechingberg og C. Liebe mødende for henholdsvis laugets og Lose & Delbanco. I voteringen der fylder 9 foliosider²²), varieres paa forskellig maade hovedtemaet, at der i § 6 ikke er tænkt paa udlandet. Alle 9 voterende assessorer er enige om stadfæstelse af underrettsdommen. Egentlig meningsforskel er der kun om hvorvidt bogbinderne skal betale omkostningerne for Højesteret, da det jo er dem der har interesse i en fortolkning af deres laugsartikler hvad indstævnte ikke bør lide under naar de intet ulovligt har foretaget sig. Et forslag af assessor P. D. Bruun om at appellantens skal betale indstævnte 100 rd. vinder dog ikke flertal. Højesterets præmisser er ganske enkle, idet de nøjes med en

fortolkning af § 6, uden, som kriminalrettens, tillige at tage § 1 (hvor borgerskabsbrev og laugsmedlemsskab er kædet sammen) i betragtning. Højesteretsdommen falder 12.5.57²³) og lyder: „Da det ikke ved Bestemmelserne i Bogbindernes Laugsartikler af 16de Mai 1685 § 6 kan ansees Boghandlerne forbudet at lade her i Riget trykte Skrifter indbinde i Udlandet og derefter her forhandle samme, idet navnlig det i bemeldte Paragraph brugte Udtryk „Andre“ efter Sammenhængen og Lovbudets locale Beskaffenhed ei kan antages at sigte til de i Udlandet etablerede Bogbindere, maa det billiges, at der ved den indankede Dom er tillagt de Indstævnte Frifindelse for Citantens Tiltale, ligesom og Sagens Omkostninger i første Instants ved denne Dom retteligen ere ophævede. Processens Omkostninger for Højesteret skjønnes ligeledes at burde ophæves. Til Justitskassen betaler Citanten 5 Rdl.“

Ikke blot havde Højesteret nu talt, men aaret var ikke gaaet tilende før kongen (29.12.1857) havde underskrevet den nye næringslov der skulde omstyrte hele den gamle laugsordning. Nogen kommentar til sagens udfald fra parternes side haves ikke. Bogbinderne havde ikke noget organ før 1899, og Boghandlertidende (23.5.1857) nøjes med aftryk af „denne for Boghandelen ikke uvigtige Højesteretsdom“ med præmisser. Hvor stor principiel betydning boghandlerstanden tillagde denne sag, ses af at Den danske Boghandlerforening vedtog indenfor et beløb af 250 rd. at afholde Lose & Delbancos udgifter ved højesteretssagen; det blev 176 rd. 80 sk. som repareredes paa foreningens medlemmer²⁴).

Ikke mange uger efter højesteretsdommen har Boghandlertidende 27.6. 1857 en annonce om at „Dæmring“ der var kommet i 3. oplag i efteraaret 1856, samt 2. oplag af Molbechs tragedie „Dante“ nu atter kan gives à condition i indbundne eksemplarer. Man kunde deraf fristes til at tro at salget af indbundne eksemplarer havde været standset mens sagen stod paa, men annoncer i efteraarets og vinterens løb viser at det ikke er tilfældet. Forholdet er snarere det at forlaget, efterat det første parti er udsolgt henad foraaaret, for en sikkerheds skyld har afventet den nærførestaaende højesteretsdom før et nyt er bestilt i Leipzig. Navnet paa leverandøren oplyses i Catalog over de i Anledning af det alm. Boghandlermøde i Kbh. 22.-24.7.1856 udstillede Gjenstande; blandt udstillerne figurerer (s. 15) bogbinder Jul. Hager i Leipzig, hvis bidrag til udstillingen er bindene til „Dæmring“ og „Dante“. Hans optræden som udstiller er egentlig ikke langt fra det ovf. s. 180 af kriminalretsassessor Meyer forudsete tilfælde at en fremmed haandværker indfandt sig her for at modtage bestillinger.

Hendriksen siger 1916 (se ovf. s. 157) „Man holdt tilsidst op med at

sende til Leipzig, og de graverede Messingplader til gamle presseforyldte Bind kom efterhaanden hjem til de danske Bestillere. Senere blev nye Oplag fremstillede i de københavnske Bogbinderier“. Endnu omkring 1870 kunde tyskerne dog stadig gøre forretninger heroppe. C. Nyrop bemærker i *Den danske Boghandels Historie*, II, 1870, s. 231, at i betragtning af den talrige københavnske bogbinderstand „ser det besynderligt ud, at en af Københavns største Forlæggere stadig lader en stor Del af sine Forlagsartikler indbinde i „Pragtbind“ i Tyskland“. Da Nyrops bog er et festskrift til Gyldendals 100aarsjubilæum kan man gaa ud fra at det ikke er Hegel der sigtes til, men maaske snarere brødrene Reitzel, eftersom Hendriksen fortæller, at fra dette forlag sendtes endnu saa sent som 1871 den illustrerede udgave af Chr. Winthers Træsnit til Leipzig, „hvorfra Bøgerne vendte tilbage i et ikke altfor dejligt Bind med Ramme i Guld- og Relieftryk og med en daarlig Vignet i Guld paa Midten af Siden, der formentlig skal forestille en dansk Bondegaard“.

Men selvom den slags tilfælde forekom, var nederlaget ved Højesteret 1857 ikke, som spaaet, blevet fagets ruin. De københavnske bogbindere forstod med Clément i spidsen og med den nye gasforsyning som forbundsfælle at indrette sig efter forholdene og oparbejde en blomstrende dansk bogbindindustri i fri konkurrence med den tyske.

NOTER

¹⁾ Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels, I, 1878, s. 162. — ²⁾ Paa bagomslaget til hans bog „Lithographien eller Steentrykkerkunsten“ 1844; exemplar med omslag i privateje. — ³⁾ Bauers udtalelse, at C. var den første der indførte bogbindermaskiner hertil, gentages 1890 af C. Nyrop i Biografisk Lexikon, hvor han iøvrig fejlagtig først goes til oldermand 1859 istedetfor 1855. — ⁴⁾ Optrukt med en enkelt tilføjelse under titlen „Handelsbind“ i Gyldendals „Bogvennen, dansk-norsk Litteraturlidende“, 7. Aarg. 1917/18, s. 247-52, 288-92. — ⁵⁾ Rigsdagstidende 1880/81, Tillæg A, sp. 1785-86. — Om Beuchel se desuden Carl P. Nielsens artikel ved firmaets 50aars jubilæum, i: Dansk Bogtryk, II, 1923, s. 78 f., hvor det hedder: „Sikkert skyldtes det Beuchels Omtale af de udenlandske Forhold, at Clément mere og mere tog Maskiner til Hjælp“. Cléments egne udtalelser, se fx. s. 165, tyder dog paa at han allerede før 1860 har været fuldt orienteret om forholdene i udlandet. — ⁶⁾ Fonden ad usus publicos, III, 1947, s. 592, nr. 709, og Axel Niclsen i: Industriens Historie i Danmark, III, 1, 1944, s. 189; her nævnes det tillige at de meget beskedne beløb som efter industrifondens ophævelse ofredes paa industriens fremme indtil kollegiestyrets afskaffelse 1848, indførtes i en særlig kassebog; men heri findes, bortset fra een rejseunderstøttelse, ingen bevilling til bogbindere. Denne kassebog hedder Cassa-Bog for Industri-Fonden 1839-49, saa man har til internt brug bevaret navnet efter 1837, og det forklarer at O. J. Rawert anvender det endnu i aaret 1848. — ⁷⁾ Deliberationsprotokol 1811-45, fortsat som Journal 1846-76, er hver eet bind; hertil register 1830-76 (2 bind) og en række sager (ansøgninger og anbefalinger) ordnet efter protokol- og journalnummer, fra 1830

een pakke for hvert aar. — ⁸⁾ D.L. Clément: Notice sur l'Église réformée française de Copenhague, 1870, s. 69. — ⁹⁾ Mærkelig nok at det ikke er i behold eftersom Indenrigsministeriet i 1851 har ladet det afhente hos Rawerts enke, se Axel Nielsen i: *Industriens Historie i Danmark*, III, 1, 1944, s. 176, note 2. — ¹⁰⁾ Departements-Tidende 1850 s. 1006. — ¹¹⁾ Rosenborg kvarter nr. 218. — Den kongelige resolution 9.12.1850 som Clément paaberaaber sig i sin begæring om at faa udpeget skøns mænd, er først emaneret 22.4.1851, se Love og Anordninger 1851, s. 269-71. — ¹²⁾ Fremstillingen i dette afsnit hviler paa følgende arkivalier: LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND: *Kbh.s Notarialkontors* kopibog for danske dokumenter 1847, litr. A, nr. 6, s. 472, løbenr. 1905 (30.8.1847). *Kbh.s Toldinspektions* journal A 1847 III, nr. 2427 (4.9.1847), nr. 2510 (11.9.1847). Sammes kopibog 1847 A, nr. 724(a) (31.8.1847), nr. 841 (5.10.1847); 1847 B („2 Deel“), nr. 1158 (17.11.1847); jvf. *Kbh.s Overtoldinspektors* kopibog 1852 A, nr. 21 (10.1.1852). — RIGSARKIVET: *Generaltoldkammer- & Kommercekollegiet*. Det kbh.ske kontors journal A 1847, nr. 1968 (31.8.1847), nr. 1974 (3.9.1847), nr. 2081 (9.9.1847), nr. 2328 (3.10.1847), nr. 2619 (4.11.1847); journal A 1848, nr. 1963 (5.9.1848). Samme kontors kopibog A 1847 nr. 1848 (4.9.1847), nr. 1890 (11.9.1847), nr. 2394-95 (16.11.1847). Samme kollegium. *Industrifagets* journal 1847, nr. 1182 (16.11.1847), nr. 1234 (5.12.1847); journal 1848, nr. 12 (5.1.1848), nr. 86 (28.1.1848), nr. 204 (6.3.1848), nr. 240 (16.3.1848), nr. 518 (28.8.1848). Sammes kopibog 1848 nr. 21 (11.1.1848), nr. 104 (5.2.1848), nr. 276 (8.4.1848), nr. 391 (27.6.1848), nr. 498 (5.9.1848). *Generaltold-direktoratet*. 1. danske Expeditionskontor. Journal A 1852 nr. 1118 (24.9.1852). — STADSARKIVET. *Københavns Magistrats* 2. sekretariats kopibog 1848, nr. 678 (28.8.1848). — ¹³⁾ Det er toldinspektoren der bruger betegnelsen pragtbind, som i dette tilfælde maaske betyder presseforyldt skindbind og ikke shirtingbind (jeg har ikke set noget exemplar), men materialet er naturligvis ligegyldigt for sagens principielle konsekvenser. — ¹⁴⁾ Hermed maa tænkes paa de ordinære (Vajsenhusets) bibeludgaver. Pragt-biblen kostede heftet 14 rd. 72 sk., saa der vilde kun være 24 sk. ialt til dens tre bind (122 ark i imperialoktav), og det kunde selv berlinerne ikke præstere. — ¹⁵⁾ Samling af Cirkulærer vedkommende Told- og Consumtionsvæsenet for 1847, nr. 8, s. 44, litra l. — ¹⁶⁾ Om Sponneck og 1863-toldlovens forhistorie henvises til Kjeld Windings disputats *Frihandelsproblemet i Danmark 1855-63*, 1959. — ¹⁷⁾ Tarifikommissionen af 1857, indkomne sager nr. 9. — ¹⁸⁾ Betænkning af den til Prøvelse af Udkast til en ny Lov om Told- og Skibsafgifterne nedsatte Commission, 1857, s. 3 og bilag 2. Her foreslaar Renck ogsaa told (8 sk. pr. pund) paa bøger som for indenlandsk regning er trykt i udlandet. Kommissionens opmærksomhed var blevet henledt paa dette forhold ved en skrivelse (der ligger som nr. 10 i indkomne sager, se forrige note) fra bog- og papirhandler Ludvig Meyer, Randers, til hans bysbarn, købmand J.M. Jacoby, der var medlem af kommissionen; deri siger han at det ofte er sket, og at et større dansk værk for tiden er under pressen i Tyskland. Han maa sigte til den danske udgave af Brockhaus' *Conversations-Lexikon*, hvoraf 1. hefte var kommet i sommeren 1857, men som synes standset i efteraarets løb med 3. hefte. — ¹⁹⁾ Folketingets Arkiv. Rigsraadet nr. 406. — ²⁰⁾ Toldtarifakter 18(50-)72, pakke II, læg: Papir m.v. — ²¹⁾ Sagens akter i Landsarkivet for Sjælland, Københavns Kriminal- & Politiret, paadømte sager. 11.3.1856. — ²²⁾ Rigsarkivet. Højesterets Voteringsprotokol for 1857, Litra A, 12. Maj. — ²³⁾ Aftrykt i Dansk Boghandlertidende 23.5.1857, s. 201 og i Højesteretidende 1857, s. 165. — ²⁴⁾ Arthur G. Hassø: *Den danske Boghandlerforenings Historie*, 1937, s. 151.